

پژوهش‌های نوآمد قرآنی
در گفتگوی علمی با
علامه محمد هادی معرفت

به کوشش
سعید بهمنی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

پژوهش‌های نوآمد قرآنی در گفتگوی علمی با علامه محمدهادی معرفت

به کوشش: سعید بهمنی

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تألیف: پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن
- سرپرستار: محمدباقر انصاری
- استاد ناظم: حسن بهشت‌آبادی
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- چاپ اول: ۱۳۹۶
- شمارگان: ۱۰۰
- قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان
- عنوان: ۴۲۶؛ مسلسل: ۴۹۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.
نشانی: قم، خیابان معلو، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، دفتر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و فاکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳؛ فکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳؛ کدپستی: ۳۷۱۵۴۱۶۵۹۱
مراکز پخش: ۱. قم، میدان شهید، تلفن و فاکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳
۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی غرب دانشگاه تهران، پاساژ فروردین
طبقه هیکف، واحد ۳۱۴، تلفن: ۹۵۱۵۰۴

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir و www.isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir - فروشگاه نشر: www.pajooahaan.com

معرفت، محمدهادی، ۱۳۰۹-۱۳۸۵، مصاحبه‌ها	سرشناسه:
پژوهش‌های نوآمد قرآنی در گفتگوی علمی با علامه محمدهادی معرفت	عنوان و نام‌پدیدآور:
به کوشش سعید بهمنی؛ تهیه پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن	مشخصات نشر:
قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهش و نشر، ۱۳۹۶	مشخصات ظاهری:
۱۲۸ ص	شابک:
۹۷۸-۶۰۰-۱۹۵-۳۵۲-۱	وضعیت فهرست‌نویسی:
۱۰۰۰۰۰ ریال	یادداشت:
فیب	موضوع:
به مناسبت همایش ملی بررسی آرای تفسیری علامه محمدهادی معرفت	موضوع:
معرفت، محمدهادی، ۱۳۰۹-۱۳۸۵، مصاحبه‌ها	موضوع:
معرفت، محمدهادی، ۱۳۰۹-۱۳۸۵، معلومات - علوم قرآنی	موضوع:
قرآن - تحقیق	موضوع:
قرآن پژوهان - ایران - مصاحبه‌ها	موضوع:
بهمنی، سعید، ۱۳۲۰-، مصاحبه‌گر	شناسه افزوده:
همایش ملی بررسی آرای تفسیری علامه محمدهادی معرفت (تحسین: ۱۳۹۶، قم)	شناسه افزوده:
دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهش و نشر، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن	شناسه افزوده:
BP ۶۶/۹۵۲/م ۶۱۵ ۱۳۹۶	رده‌بندی کنگره:
۲۹۷/۱۰۷۲	رده‌بندی دیویی:
۴۹۶۲۵۹۷	شماره کتابشناسی ملی:

فهرست

۹	سخنی با خواننده
۱۳	مقدمه

قسمت اول: مروری بر پژوهش‌های قرآنی

۲۰	۱. کتاب التمهید
۲۱	۲. کتاب التفسیر و المفسرون فی توبه التفسیر
۲۲	۳. کتاب صیانة القرآن عن التحریف
۲۳	۴. مجموعه تفسیر جامع روایی

۲۹	قسمت دوم: التمهید و مجلدات آن
----	-------------------------------

قسمت سوم: قرآن پژوهان

۴۳	۱. آقای محمدعلی ابازی
۴۴	۲. آقای سید محمدحسین فضل‌الله
۴۴	۳. شیخ محمدجواد مغنیه
	۴. اکبر هاشمی رفسنجانی و نویسندگان فرهنگ قرآن در مرکز فرهنگ و معارف قرآن
۴۷	

قسمت چهارم: چشم‌انداز تحقیقات قرآنی فراروی استاد

- ارزیابی روایات تفسیری ۵۵
۱. تنقیح معیار تشخیص اسرائیلیات ۵۸
۲. تدوین تفسیر ۶۲
۳. تدوین سیره انبیا در قرآن ۶۳
۴. تفسیر آیات مشکله ۶۵
۵. انجام مطالعات مربوط به امور مالی و اقتصادی در قرآن ۶۶
۶. سیر موضوعی ۷۰

قسمت پنجم: راه‌های تأمین اتقان و اهداف ضروری

۱. توقف تأسیس و گسترش مراکز تحقیقاتی تکراری ۷۵
۲. تأسیس بانک اطلاعات پژوهش‌های قرآنی ۷۷
۳. نظارت استادان فرزانه بر تحقیقات و پژوهش‌های قرآنی ۷۸
۴. آموزش اصول تحقیق ۸۰
۵. استفاده از منابع معتبر و دست‌اول در انجام تحقیقات ۸۱
۶. آموزش موضوع‌شناسی و عنوان‌یابی ۸۲
۷. توجه به رفع نیازهای جاری جامعه ۸۴
۸. حضور محقق در جامعه ۸۴

قسمت ششم: راه‌های دستیابی به موضوعات و مسائل نو قرآن

۱. کنجکاوی و طرح پرسش ۸۹
۲. پرسش شاگردان در موقع تدریس ۹۸
۳. انگیزه فراگیری بیشتر علم با پرسش و پیگیری مستمر مسائل علمی ۹۸

قسمت هفتم: راه‌های دستیابی مراکز تحقیقاتی به مسائل نو

۱. شناخت دقیق نیازهای اصلی جامعه ۱۰۳
۲. پرهیز از طرح عنوان‌ها و مسائل بی‌ثمر ۱۰۶
۳. بهره‌گیری از تجارب محققان معاصر جهان ۱۰۸
۴. بازخوانی و بازآفرینی آثار عالمان بزرگ دیگر مذاهب ۱۰۹
۵. انجام مطالعات موضوع‌شناسی در سطح جامعه ۱۱۲
۶. بررسی مسائل طرح‌شده در سطح رسانه جهانی اینترنت ۱۱۲
۷. بررسی مطروحات و رسانه‌های مختلف ۱۱۴
۸. شرط‌های لازم برای تدوین پاسخ به شبهات ۱۱۵

قسمت هشتم: افکار و جریان‌های نوپرداز معاصر

۱. افراد نوپرداز ۱۲۱
- مرحوم مطهری رحمه الله ۱۲۱
- مرحوم سیدمحمدباقر صدر (رضوان الله تعالی علیه) ۱۲۳
- جناب آقای سیدمحمدحسین فضل الله ۱۲۳
- مرحوم علامه سیدمحمدحسین طباطبایی (رضوان الله تعالی علیه) ۱۲۴
۲. جریان‌شناسی نوگرایی در تحقیقات قرآنی ۱۲۶
۳. جریان «الفکر الاسلامی الحدیث» ۱۲۶

قسمت نهم: جریان‌های نوگرا، مزایا و کاستی‌ها

۱. نقد جریان «الفکر الاسلامی الحدیث» ۱۳۳
۲. نقد جریان «پذیرای شبهه تبعیت قرآن از فرهنگ زمانه» ۱۳۴
۳. جریان تأویل‌گرایی افراطی ۱۴۱

۴. جریان تحمیل‌کننده رأی بر قرآن ۱۴۴
۵. فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی تحقیقات قرآنی ۱۴۶
- فرصت: اقبال فراوان به مطالعه و تحقیق درباره شئون قرآن ۱۴۶
- تهدید: واگرایی فعالان در زمینه شئون قرآن ۱۴۷

سخن با خواننده

از دهه های بالندگی افکار و حرکت در مرزهای دانش، بررسی و نقد افکار اندیشوران بزرگ در حوزه های مختلف علمی است. یکی از اندیشوران بزرگی که در دهه های اخیر خورشید درخشیده و با تلاش فراوان، علاوه بر پاسخگویی به شبهات فراوان، در زمینه علم قرآن و تفسیر آثار گرانشنگی از خود به یادگار گذاشته است، عالم خدمت گزار و قرآن پژوه وارسته و اندیشمند گرانمایه، حضرت آیت الله محمدهادی معرفت رحمته الله علیه است، شخصیت برجسته ای که سکانتدار انقلاب اسلامی، مقام معظم رهبری، در باره ایشان فرموده اند: این روحانی عالی مقام، خدمات ارزشمندی در زمینه تحقیقات و تالیفات دینی به ویژه در تفسیر و علوم قرآنی به جامعه علمی کشور عرضه داشته اند و تالیفات ایشان یادگارهایی ماندنی به شمار می آیند.

بی تردید علامه معرفت رحمته الله علیه نقشی بی بدیل در احیای مباحث علوم قرآن به متن مباحث حوزوی داشته اند و در شیعی سازی مباحث علوم قرآن و تفسیر در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی تأثیر فراوانی داشته اند.

نیاز به توضیح نیست که جهان اسلام در عصر حاضر تحت تأثیر اندیشه های سلفی خشک و ظاهربین، در باتلاق هایی چون طالبان و داعش و تکفیری ها گرفتار شده است. یگانه راه نجات امت اسلامی، ترویج اندیشه های ناب

اهل بیت علیهم‌السلام می‌باشد که متأسفانه به دلیل جو حاکم بر جهان اهل سنت که فضایی ظاهرگرا و اشعری است و اندیشه‌های سلفی بر آن حکمفرمایی می‌کند، امکان عرضه اندیشه‌های پاک و زلال اهل بیت علیهم‌السلام بسیار مشکل شده است. در این بین استاد فرزانه آیت‌الله معرفت، پس از نزدیک به چهار دهه مطالعه در مقدمات و مبانی تفسیر (که در قالب مجموعه ده مجلدی التمهید عرضه شده است) روشی منحصر به فرد و هوشمندانه را ابتکار کرده و بنیان تفسیر اثری جامع را بنا نهاده. معظم له در این تفسیر بدون ایجاد حساسیت‌های فرقه‌ای و مذهبی توانست تمام روایات تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام را (که حجم آن بسیار بیشتر از روایات مورد مذهب در تفاسیر روایی شیعی چون نورالثقلین و البرهان است) به جهان اسلام (علم‌الاسلام و سنی) و حتی فراتر از مرزهای اسلام عرضه کنند. ایشان روشی را برگزیدند که با ممشای علمای عصر حاضر اهل سنت (که مسلکی ظاهرگرا و اشعری و سلفی دارند)، سازگاری داشته باشد و بر این اساس بدون تأکید بر روش‌های تأویلی و مطن‌گرایانه، تفسیری ظاهری اما عمیق از آیات و روایات عرضه کرده‌اند تا نشان دهند حتی در تفسیر ظاهری نیز می‌توان برتری اندیشه اهل بیت علیهم‌السلام را بر سایر اندیشه‌های رقیب اثبات نمود؛ بدین ترتیب در ضمن عرضه مقارن روایات تفسیری اهل سنت و اهل بیت علیهم‌السلام اندیشه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در جهان اسلام گسترش یابد و تثبیت گردد.

بزرگداشت آن مقام شامخ، بعد از گذشت یک دهه از وفات آن مرحوم، تأییدی بر ضرورت تداوم، تعمیق و گسترش مباحث علوم قرآن و تفسیر با رویکرد شیعی از سوی حوزویان است. هنوز تا دیده‌شدن اندیشه شیعی در کتابخانه‌های جهان، به‌ویژه در بین اهل سنت و نیز در میان اروپاییان راهی

طولانی در پیش داریم. بازخوانی اندیشه‌های آن استاد راحل در دهمین سالگرد رحلت ایشان بهانه‌ای است تا کارنامه تلاش حوزه‌های علمیه و مجامع علمی پژوهشی در تحقق این هدف، یازبینی و انگیزشی دوباره برای به‌صحنه آمدن دانشمندان توانا و فرهیخته به وجود آید؛ لذا تجلیل از مقام علمی حضرت آیت‌الله معرفت هم تکریمی از ایشان و هم ایجاد انگیزشی برای دیگران می‌باشد. این ایجاد انگیزش، نه از راه برگزاری بزرگداشت، بلکه از راه واکسائی اندیشه‌های استاد معرفت و نشان دادن عرصه و فرصت‌های نو پژوهش‌های علوم قرآنی و تفسیری صورت می‌گیرد؛ بر این اساس دفتر تبلیغات اسلامی که در علم توسعه، تعمیق و فعالیت‌های پویای قرآنی را بر دوش دارد، به عنوان محورترین دستگاه و سزاوارترین آنها در بازشناسی اندیشه‌های آیت‌الله معرفت و نشان دادن عرصه‌های نو پژوهش‌های قرآنی بر پایه اندیشه‌های آن راحل عظیم‌الभाव است. بنابراین کاملاً ضروری می‌نماید که اندیشه‌های تفسیری آیت‌الله معرفت در تفسیر اثری مورد واکاوی دقیق قرار گیرد تا مبادا این راه تازه تأسیس در غبار روزمرگی‌ها غرق نشود و علم این نهضت جدید، پس از رحلت معظم‌له بر زمین بماند.

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم توانسته است برای تحقق اهداف یادشده با همکاری صمیمانه موسسه قرآنی التمهید و مشارکت دیگر مراکز علمی و پژوهشی قرآنی کشور «همایش ملی بررسی آرای تفسیری علامه محمدهادی معرفت» را برگزار کند که به لطف خداوند با همت اندیشمندان و پژوهشگران قرآنی سراسر کشور، ثمرات ارزشمند علمی در قالب مقالات به بار نشسته است که به‌زودی پس از داوری به زیور طبع آراسته خواهد شد؛ اما مجموعه حاضر مصاحبه‌ای به یادماندنی و

تأثیرگذار در حوزه پژوهش‌های قرآنی است که با همکاری «پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن» به همت حجت‌الاسلام والمسلمین آقای سعید بهمنی و دیگر همکاران پژوهشکده که در زمان حیات علامه معرفت تهیه شده است در اختیار جامعه قرآنی کشور قرار می‌گیرد.

پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن بر خود لازم می‌داند از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر کزایی، مدیر محترم همایش حجت‌الاسلام والمسلمین بهجت‌پور، دبیرخانه همایش و تدوین‌کننده این مصاحبه ارزشمند حجت‌الاسلام والمسلمین جناب سعید بهمنی، سرپرست پژوهشگاه که همه اهتمام خود را مصروف نشر این اثر ساخت و دیگر همکاران پژوهشکده تشکر و قدردانی نماید.

محمدصادق یوسفی مقدم

مدیر پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن

مقدمه

متن پیش رو گفتگویی است با آیت الله محمدهادی معرفت که نزدیک به پنج سال، یعنی در سال های ۱۳۷۸/۲/۷ تا ۱۳۸۲/۸/۲۵ در نه جلسه انجام شده است. گفتگوی با ایشان یکی از مجموعه طرح گفتگوی علمی با قرآن پژوهان کشور است که با هدف ایجاد پیوند پژوهش های نوآمد قرآنی سامان داده شد. شروع این طرح به سال ۱۳۷۶ بر می گردد؛ زمانی که مسئولیت تأسیس و مدیریت گروه پژوهش های نوآمد در مرکز فرهنگ و معارف قرآن (پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن) بر عهده نگارنده قرار گرفت. برای تأمین ادبیات مورد نیاز تأسیس گروهی برای انجام پژوهش های نوآمد، ابتدا سراغ قرآن پژوهان و فرهیختگان مجموعه دفتر در آن زمان رفتیم؛ از جمله آن ها حجت الاسلام دکتر محمدعلی مهدوی راد بود. وی پیشنهاد گفتگویی گسترده با قرآن پژوهان کشور را داد. هدف این بود که در خلال گفتگوها هم چگونگی و الزامات پژوهشی در مطالعات قرآنی معلوم شود و هم استعداد های نوپژوهی در کشور شناسایی شوند؛ به این ترتیب طرح گفتگوی علمی با قرآن پژوهان کشور شکل گرفت.

سؤال های گفتگو در کارگروهی مرکب از حجج اسلام آقایان مصطفی محامی رئیس محترم وقت مرکز فرهنگ و معارف قرآن (پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن)، سیدعباس صالحی، عبدالرضا ایزدپناه، محمدحسن مهدوی مهر و

مصاحبه‌کننده، طراحی و نهایی شد. نسخه اول از انتزاعی‌ترین مطالب آغاز و به ترتیب از نردبان انتزاع پایین می‌آمد تا به پرسش‌های عینی‌تر می‌رسید. به پیشنهاد آقای مهدوی‌مهر ترتیب سؤال‌ها به عکس شد. این روش فوق‌العاده مؤثر بود و سهولت ورود مصاحبه‌شوندگان به پاسخ‌دهی را رقم زد. یازده سؤال اصلی طراحی شد. به‌طور طبیعی در خلال گفتگو برخی سؤال‌های فرعی نیز مطرح شده است و در نهایت تقریباً با صد قرآن‌پژوه گفتگو شد. به مناسبت همایش ملی بررسی آرای تفسیری علامه محمدهادی معرفت، متن گفتگو با ایشان که دربردارنده مطالبی درخواستی است، برای نشر در مجموعه منشورات همایش آماده شده است.

شایسته است از همه کسانی که مرا در اجرای طرح گفتگو با قرآن‌پژوهان کشور یاری کردند، قدردانی و تشکر کنم: حجج اسلام آقای مصطفی محامی برای پشتیبانی طرح به عنوان رئیس رفت مرکز فرهنگ و معارف قرآن و نیز ریاست کارگروه طرح سؤالات گفتگو، آقایان سیدعباس صالحی، عبدالرضا ایزدپناه و محمدحسن مهدوی‌مهر برای عضویت در کارگروه طرح سؤالات؛ همچنین از همکاران گرامی‌ام جناب آقای عباسعلی عابدی و مهدی عابدینی که به‌طور مستقیم مرا در گفتگوها همراهی کرده و مسئولیت ضبط صوتی و تصویری گفتگو را بر عهده داشتند و جناب آقای علی گرجی و محمد انصاری که در پیاده‌کردن نوارها و تبدیل صوت به نوشتار همکاری داشته‌اند از حسن همکاری همه آنان در این طرح سپاسگزارم؛ همچنین از دست‌اندرکاران همایش ملی بررسی آرای قرآنی علامه معرفت به‌ویژه حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر لک‌زایی رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر بهجت‌پور رئیس محترم مؤسسه

قرآنی التمهید و حجت الاسلام والمسلمین آقای عیسی عیسی زاده دبیر علمی
همایش که به اهتمام ایشان زمینه چاپ و نشر این گفتگو فراهم می شود، تشکر
می کنم.

سعید بهمنی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

www.ketab.ir